

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті розкриваються особливості роботи над ліричними віршами на уроках українського читання в початковій школі. Аналізуються проблеми, пов'язані з вивченням ліричних творів, і пропонуються шляхи їх розв'язання.

Одним із головних завдань уроків читання є прилучення дітей до світу поезії, знайомство їх із віршованою мовою як своєрідним типом мови. У чому ж полягають особливості віршованої мови?

Для її організації особливе значення має ритм. Розміреність, ритмічність вірша створюється повторенням наголошених і ненаголошених складів у рядку, а кінці рядків римуються. Таким чином, ритм і рима - дві суттєві ознаки віршованої мови.

У початкових класах вивчається чимало віршованих творів, але особливе місце посідають ліричні вірші. Як свідчить практика, робота над ними викликає значні труднощі у молодших школярів. Це пояснюється насамперед специфічними особливостями лірики як особливого роду художньої літератури. У ліричному вірші передаються почуття, переживання та думки автора. У ньому розкривається внутрішній стан ліричного героя, його ставлення до певних подій чи явищ дійсності.

Для повноцінного сприйняття ліричних текстів учні повинні прожитися емоційним станом ліричного героя, пережити те, що його хвилює, тішить, засмучує. Це важко для молодших школярів, бо їх емоційна сфера недостатньо розвинута для того, щоб повною мірою співчувати тому, про що йде мова в поезії. Головний напрямок роботи вчителя під час читання ліричних віршів полягає в тому, щоб розвинути емоційний бік духовного життя дитини, досягти зацікавленого ставлення до твору, що вивчається.

Таким чином, перше завдання, яке доводиться вирішувати вчителю під час вивчення ліричних творів, - навчити дітей розуміти поетичний текст.

Друга трудність, яка виникає у процесі вивчення ліричних творів, полягає в сприйнятті дітьми образності тексту. Таке сприйняття вимагає певного рівня поетичного розвитку дитини, але, як свідчить практика, образність поетичного висловлення думок не завжди доступна молодшим школярам. Тому часто зустрічається "неправдива" виразність читання ліричних творів, тобто неправильне використання виразних засобів під час читання, помилкове або неточне розуміння тих чи інших слів і виразів. Ось чому вчитель повинен звернути особливу увагу на образність мови ліричних віршів, включивши цю роботу як основну в аналіз твору.

Таким чином, друге завдання вчителя під час вивчення ліричних творів - це поєднання роботи над образними засобами мови з аналізом змісту вірша. Адже форма та зміст єдині, а вибір і використання певних виразних засобів відповідає ідейному задуму поета. Аналіз ліричного вірша передбачає вирішення таких завдань: а) сприяти розумінню школярами змісту твору; б) поглиблювати та розширювати образні уявлення, що виникають в учнів під час читання поезії.

Аналіз здійснюється за такими взаємопов'язаними напрямками: а) аналіз змісту (Про що йде мова у вірші? Яка думка здається найважливішою?); б) робота над виразністю читання (Як це треба прочитати?); в) аналіз образних засобів (Як сказано у вірші? Прочитай!).

Останній напрямок аналізу не можна ні в якому разі залишати поза увагою: в результаті аналізу образних засобів діти усвідомлюють особливу виразність, красу, емоційність поетичного слова. Так, перечитуючи з учнями вірш Василя Грінчака "Білі ночі", учитель просить їх відшукати ті рядки, у яких автор описує красу весняного цвітіння. Діти знаходять: "Все потопає у білім мареві цвітіння, і села в пору цю здаються поміж зеленими полями неначе білі острови" [1:81]. Учителю запитують: "Чому поет називає села в білому цвіті білими островами серед зелених полів?"; "З чим поет порівнює місяць?"; "Які почуття автора передають слова "стоїш, диви-ешся, вдихаєш медовий запах черешневий"?" [1:81].

Щоб навчити дітей розуміти образність ліричного вірша, відчувати естетичне задоволення від вдало дібраного автором слова, вчитель може використовувати прийом, суть якого полягає в заміні авторського слова чи словосполучення близьким за значенням (синонімічним) словом і в усвідомленні на основі зіставлення особливої виразності, краси, емоційності поетичного тексту. Так, читаючи з учнями рядки вірша Олександра Олеся "Білі гуси летять над лугами", вчитель дає їм таке завдання:

До слів впали, розгойдали, розцвіли доберіть близькі за значенням. Перевірте, чи передають дібрані вами слова таку мелодійність, задушевність, зачарованість, як у поета:

Білі гуси на озеро впали,
Тихі води кругом розгойдали...
Розцвіли, як купа великі.
Довго-довго їх чуються крики [1:85].

Третя трудність роботи над ліричним твором полягає у виборі прийомів розвитку мовлення дітей на основі змісту вірша. Відомо, що ліричні твори не переказуються. Замість перекладу, для розвитку мовлення і розвитку внутрішнього "бачення", тобто образних уявлень на основі прочитаного, використовується прийом словесного і музичного ілюстрування тексту. Цим видам роботи може передувати розгляд ілюстрацій. Учителю говорить: "Подивіться на ілюстрацію до цього вірша. Можемо ми віднести її до всього твору чи до якоїсь його частини?"

Що зобразив художник на картині? Що він намалював у центрі картини? Вдалині? Які фарби вибрав художник для своєї картини? Який настрій вони створюють? Опишіть картину, використовуючи рядки з вірша".

Під час словесного малювання, тобто відтворення картини за допомогою слів, текст вірша ділять на мікро-картини, які слід зачитувати, уточнюючи в процесі читання зміст кожної. Діти зачитують кожну строфу і з допомогою вчителя, який спрямовує їх уяву, відтворюють словесні картини. При словесному малюванні вчитель пропонує дітям такий план:

1. Кого і що я намалюю на картині?
2. Як я намалюю: яким буде передній і дальній план картини, як на ній будуть зображені головні персонажі?
3. Які фарби допоможуть мені передати зміст?

Учителю треба пам'ятати, що словесна картина статична. Помилка багатьох учнів полягає в тому, що вони статичне зображення підмінюють динамічним і в одній картині поєднують кілька; цим самим словесне малювання підмінюється переказом, а це є недопустимим під час вивчення ліричних творів.

Музичне ілюстрування в шкільній практиці, на жаль, використовується вкрай рідко. А це дуже цікавий і корисний вид роботи, здатний створювати сильний емоційний заряд, а емоційність уроку читання, як відомо, надзвичайно важлива для повноцінного сприйняття тексту.

Музичне ілюстрування - це підбір "музичних картин" до вірша. Наприклад, учитель може запропонувати дітям послухати музику, співзвучну за своїм настроєм ліричному твору, і запитати: "Чи можна вважати цю музику ілюстрацією до вірша?" Учитель може також після прослуховування двох уривків із музичних творів запитати учнів, який із них більше відповідає прочитаному віршу. Варто поговорити з дітьми про те, які почуття викликає у них музика, яка вона за характером, настроєм.

Четверта трудність виникає під час роботи над виразністю читання. Річ у тім, що виразність читання виявляє ступінь розуміння того, що учень читає, а з іншого боку - піднімає розуміння на більш високий рівень. Ось чому під час вивчення ліричних творів величезне значення для розуміння їх змісту, проникнення в образну тканину поетичної мови має саме виразне читання. Практика засвідчує, що аналіз сам по собі не забезпечує виразного читання поезії учнями. Звідси випливає необхідність спеціальної роботи над виразним читанням ліричних текстів.

Над якими ж засобами виразності читання вчителю потрібно працювати в першу чергу?

Це передусім методика мовлення, тобто мелодичне підвищення та пониження голосу. Саме мелодичні зміни роблять читання ліричних творів яскравим і виразним. Під час розвитку думки голос підвищується, при завершеності - знижується. Крапка вказує на завершення думки, вимагає зниження голосу.

Робота над мелодикою мовлення, як і над іншими засобами виразності, може включатися в аналіз ліричного твору (Як це потрібно прочитати?). Але недостатньо працювати лише над ліричними віршами, вміщеними в підручниках. Необхідно використовувати і додатковий матеріал - невеликі вірші, які діти легко вивчають напам'ять. Наприклад:

Непосидько – вітерець

Де не взявся вітерець,
непосидько - пустунець,
заходився коло хати
жовте листя підмітати,
листя те, що натрусив
уночі з колючих слив (В.Скомаровський) [2:86].

Для роботи над основним тоном читання дітям пропонується послухати й виразно прочитати вірш, записаний на дошці, або на плакаті, або на кодоплівці:

Садівник

З батьком яблуні садили,
трохи руки натрудили.
Я люблю наш тихий сад
і осінній листопад.
Садівник я, садівник.
Завтра з татком будем зранку
у саду копати ямки,
бо лишились яблуні
вчора непоміщені.
Садівник я, садівник (М.Сингаївський) [2:109].

Учитель запитує:

- Яка головна думка вірша? Який основний тон виберете ви для його читання? (Радісний, веселий). Які рядки вірша потрібно читати особливо радісним тоном?

Працюючи над логічними наголосами, учитель пропонує дітям: "Давайте спробуємо знайти в кожному віршованому рядку слова і словосполучення, які будемо виділяти голосом під час читання, тому що вони найбільш важливі". Наприклад, розстановка логічних наголосів у вірші Івана Франка "Дивувалась зима" потребує певних зусиль: наголошеними тут, головним чином, виступають дієслова:

Дивувалась зима,

як посміли над сніг
проклонутись квітки
запахущі, дрібні?
Похилились квітки,
посумніли, замклись;
шуря-буря пройшла -
вони знов піднялись [3:176].

Велике значення для виразного читання ліричних віршів має робота над гучністю. Вміння читати вірші з нормальною гучністю є дуже важливою ознакою виразного читання. Крім того, на фоні нормальної гучності окремі частини ліричного твору можуть читатися голосніше або тихіше. Зміна її пов'язана зі змістом висловлювання і допомагає читцю в розкритті основної думки твору. В цьому випадку зміна гучності голосу є одним із важливих інтонаційних засобів виразності. Наприклад, під час читання вірша Володимира Сосюри "Любіть Україну", що відкриває підручник "Читанка" для 4(3) класу, вчитель звертає увагу дітей на необхідність саме голосного читання, оскільки в цьому творі яскраво звучить почуття гордості поета за рідну країну, глибокої поваги до неї [1:3].

Так же голосно, із захопленням слід читати вірш Олександра Підсухи "Мова":

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як? [1:3].

А вірш Миколи Вінграновського "Наша річка" варто читати тихим голосом, враховуючи його зміст:

Сама собою річка ця тече,
маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
маленька донечка без імені іще [1:77].

Залучення дітей до активного творчого пошуку під час вивчення ліричних творів, цілеспрямована робота над виразністю їх читання принесе дітям радість і задоволення, зробить методику читання ліричних віршів більш досконалою.

1. Скрипченко Н.Ф., Савченко О.Я., Волошина Н.Й. Читанка. Підручник для 4 класу чотирирічної і 3 класу трирічної початкової школи. - Київ: Освіта, 1997.
2. Джерельце. Збірник художніх творів для учнів молодшого шкільного віку. Упорядник Л.М. Кіліченко. - Київ: Радянська школа, 1989.
3. Скрипченко Н.Ф., Савченко О.Я. Читанка. Підручник для 3(2) класу. - Київ: Освіта, 1994.

Пелешок Ельза Хоренівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мови і методики викладання в початкових класах Житомирського державного педагогічного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси:

- методика читання творів різних літературних жанрів;
- робота над виразністю читання та усного мовлення.

Шевчук Тетяна Олександрівна - старший викладач кафедри мови і методики викладання в початкових класах Житомирського державного педагогічного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси:

- методика викладання сучасної української мови;
- методика читання творів різних літературних жанрів.